

ŠTUTHOFO KONCENTRACIJOS STOVYKLA

PILYPAS ŽUKAUSKAS-NARUTIS. ATSIMINIMAI APIE IŠVEŽIMĄ Į ŠTUTHOFO KONCENTRACIJOS STOVYKLĄ

1943 m. kovo 16 d. rytą į mano butą Kaune (Valančiaus g. 3) įsiveržė gestapas. Kambaryje buvo studentas Bronius Stasiukaitis. Susigriebiau. Gestapo valdininkui p. Šveicoriui tuojau paaiškinau: „Čia studentas, atėjęs pas mane studijų reikalais, skuba į paskaitas. Ar galima jį išleisti?“ Šveicoriui pasakius „taip“, Bronius išspruko. Džiaugiausi. Bronius praneš artimiesiems ir draugams apie mano areštą.

Kratos nedarė, tik paprašė: „Prašome atiduoti ginklą“. Parodžiau knygas ant stalo, sakau: „Čia mano ginklas. Prašom...“ Čia pat jam pridūriau, kad lietuviai niekad nepakęs, kad Kaune vokiečių kareiviams būtų steigiami „bordeliai“ ir lietuvaits „linksmintų“... Tada Šveicorius pasakė: „Namo nebegrįši!“ Toks tad buvo vienintelis ir paskutinis pokalbis su gestapo valdininku. Tą Šveicorių pažinojau. Jis buvo Lietuvos vokiecis. [...]

Gestapo rūsyje užrakino mane į celę. Bet vienas ten buvau neilgai. Atrakino duris ir įstūmė nepažįstamąjį. Patamsyje jis prisistato man: „Kunigas Stasys Yla...“ Pasisakau: „Pilypas Žukauskas“. Netrukus pasigirsta žingsniai, atrakina gretimą celę. Ten įvaro kitą suimtąjį. Celės atitvertos plona faneros siena, tad viskas girdisi: girdisi žingsniai, girdisi, kaip kitoje celėje kas nors šniurinėja. Sargybiniui nužingsniavus klausiu: „Kas ten?“ Išgirstu: „Mečys Mackevičius!“ Girdžių ir netikiu. Dar klausiu: „Ar jūs - Lietuvos laikinosios vyriausybės teisingumo ministeris?“ Atsako: „Taip!“ Iš eilės kitų celių duris pradėjo varstyti - užrakinti ir atrakinti... Celės pildėsi: Germantas, Narakas, Bauba, Brėdikis... Taip surinko 17 kauniškių, vėliau prisidėjo Vilniaus grupė - 29...

Mintyse brendo klausimų klausimai: „Į kokią draugiją aš, ketvirto kurso studentas, patekau? Ministeriai, kunigai... Kokia čia byla?“ Viskas pynėsi galvoje... Ką bendro aš turiu su jais? Iki šios dienos tas klausimas taip ir liko neatsakytas.

Gestapas mus vežė, vežė... Tilžė... Karaliaučius... (Čia kun. S. Yla ir kun. A. Lipniūnas, sužinoję, kad neva sušaudys, ruošė mus išpažinčiai.) Marienburgas... (A. Kučinskas aiškino, kad čia kalėjo Vytautas Didysis.) Ir štai – Štuthofas. Štuthofe (nežinau, ar paguoda šiandien tai sakyti) badu marino, stumdė stumdė, koneveikė koneveikė, kankino kankino, mušė mušė – bet ne visus užmušė...

Kas tie 46 Lietuvos įkaitai? Kodėl ir kaip juos gestapas surinko? Aišku, tai buvo pirmasis akivaizdus nacių pykčio parodymas. Nacių pyktis buvo jau pritvinkęs. [...] Išliedamas savo pyktį, gestapas nutarė negaišti laiko – jokios bylos nekurti, o areštuoti iš karto. Ir areštuoti pirmiausia tokius asmenis, kad lietuvių tauta tai iš karto pajustų. Šis sąrašas gestapo buvo gerai apmąstytas. Į jį įėjo beveik visų Lietuvos visuomeninių grupių atstovai: Katalikų Bažnyčios kunigai, universiteto profesoriai, studentai, rašytojai, spaudos darbuotojai, karininkai, darbininkai, ūkininkai... Buvo įtraukti net generaliniai tarėjai – tuo norėta kitus tarėjus įbauginti, kad taptų paklusnūs ir bijotų.

Žukauskas-Narutis P. „Lietuviai įkaitai Štuthofe“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas* [sudarė Rupšienė A.], Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 98–100.

STASYS YLA. ATSIMINIMAI IŠ ŠTUTHOFO STOVYKLOS

Išgirdę riksmą keltis, galvotrūkčiais visi šoko iš guolių, griebė savo rūbus, klumpes, kepurės, kad visa tai nesusimaišytų su čiužiniais, kraunamais į dienos kambario kertę. Pro dulkių debesį nebematei draugų ir tikriausiai būtum nebeatradęs savo klumpių.

Skubi išeiti į lauką, o prieš tai į kažkur esamą išvietę. Koridorėlis siauras, o juo veržiasi iš miegamųjų patalpų kaliniai. Kažkas kliūva po kojų, lyg būtų žmonės sukritę ant koridoriaus grindų. Tikrai gulėjo žmonės! Toliau paėjęs matai, kaip tarp gulinčiųjų ir pasilenkusių ties jais eina kažkokios derybos, mainai. Paima vienas iš gulinčiojo kepurę, antras sukeičia klumpes, trečias velka švarką. Keista! Vieni ir antri tyli. Pasirodo, gyvieji daro mainus su šį rytą mirusiais ir išmestais į koridorių.

– Kam jums geresnės klumpės ir kepurės – atiduokit dar gyvenantiems!

Mūsiškiams buvo įsakyta šiuos mirusius išgabenti. Man pačiam neteko, bet kiti, užsimetę ant pečių arba vienas už pažastų, o antras už kojų, tempė ligi ligoninės ir guldė nat cementinio šaligatvio. Vadinas, dar ne į patį krematoriumą.

Tą rytą po patikrinimo mūsų nevarė į darbus. Vaikščiodami iš vienos vietos į kitą, dar ilgai matėme iš visų blokų suneštus ir ant šaligatvio išrikiuotus lavonus. Ko jie laukė? – Ateinančių sanitarų, kurie pirmiausia turėjo išimti jiems auksinius dantis. Sanitarai nesiskubino pradėti savo darbo, ir mirusieji kurį laiką buvo „ramūs“.

Bet štai vaizdas, kurio neužmiršiu visą gyvenimą. Toje mirusiųjų eilėje atsisėdo du žmonės. Matyt, jie dar nebuvo mirę, tik nualpę. Vienas jų bandė atsikelti ir atsiremdamas sienos atsistoti. Tuo metu, praeidamas pro šalį, mūsų bloko sekretorius pamatė šį netikėtumą:

– Ką, jūs dar nemirė! – sušuko visa gerkle ir prišokęs prie sėdinčiojo spyrė koja į smilkinį. Šis bematant išsitiesė. Tada jis prišoko prie atsistojusiojo. Mačiau, kaip šis, vos suspėjęs išsiblaivyti iš mirusiojo sapno, klaičiu pilnu išgąščio žvilgsniu laukė, kas bus su juo. Sekretorius pagriebė jam už krūtinės, ėmė daužyti į sieną jo galvą ir per keletą sekundžių susmukdė šį vietoje

Taip buvo išspręsta paini problema.

Yla S. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške: Kaceto pergyvenimai*, Kaunas: „Šviesa“, 1991, p. 26.

ARŪNAS BUBNYS. ŠTUTHOFO KONCENTRACIJOS STOVYKLA

Tai labiausiai Lietuvoje išgarsėjusi vokiečių koncentracijos stovykla. Joje 1943 m. kovo mėn. buvo įkalinti 46 žymūs Lietuvos inteligentai, suimti už lietuvių SS legiono organizavimo darbo sužlugdymą. [...]

Pagal nerašytas stovyklos taisykles visi naujokai (*Zugang*) iš pradžių turėjo pereiti antrąjį senosios stovyklos bloką. Čia „krikštą“ gavo ir 46 lietuvių grupė. Blokus prižiūrėjo vadovai (*Blockführer*) esesininkai. Be oficialios SS valdžios, veikė ir stovyklos kalinių savivalda. Visose įstaigose, biuruose, ligoninėse, sandėliuose dirbo kaliniai. Esesininkai paprastai būdavo šių įstaigų vadovai arba prižiūrėtojai. Kalinių ir blokų gyvenimą tvarkė stovyklos seniūnas (*Lagerälteste*). 1943 m. šias pareigas ėjo pagarsėjęs Dancigo kriminalistas ir sadistas vokiečių F. Zelionkė. Jis taip pat buvo oficialus stovyklos budelis – korikas. [...] Įstaigų tarnautojai, blokų vadovai ir darbų prižiūrėtojai kapai sudarė savotišką kalinių „aristokratijos“ sluoksnį ir buvo vadinami prominentais. Jie puoškiau rengdavosi ir neblogai maitinosi (dažniausiai paprastų kalinių sąskaita). Blokų vyresnieji niekada patys nevalė batų, neklojo lovų ir nedirbo kitokių paprastiesiems kaliniams privalomų darbų. Į prominentus per kitų kalinių kančias ir aukas paprastai prasimušdavo patys žiauriausi ir stipriausi kaliniai. Prominentai nužudė daugiau kalinių negu jų šeimnininkai ir užtarėjai esesininkai. Badas, alinantis darbas, utėlės ir ligos

pribaigdavo tuos kalinius, kurie išvengdavo tiesioginės mirties nuo esesininkų, prominentų ar kriminalistų rankos. Pirmąją auką iš 46 lietuvių tapo buvęs administracinės kontrolės generalinis tarėjas mjr. S. Puodžius. Jo priešmirtinio šauksmo niekas neišgirdo. S. Puodžius mirė 1943 m. balandžio 14 d., Štuthofu pragare ištvėręs vos tris savaites.

1943 m. balandžio 18 d. stovyklos ligoninėje infekcinio skyriaus sanitaras lenkas Kazikas užmušė vidurių ligos nukamuotą Marijampolės mergaičių gimnazijos direktorių Zigmą Masaitį. Kitą dieną (balandžio 19-ąją) pamaldžiai persižegnojęs ir paprašęs atsisveikinti brolių ir likimo draugus, iš gyvenimo išėjo Algirdas Tumėnas. Balandžio 20 d. mirė advokatas Petras Kerpė.

Stiprius ir sveikus žmones greitai pakirsdavo nepakeliamas gyvenimas. [...]

Tikriausiai visi lietuvių inteligentai būtų žuvę, jeigu nebūtų buvę paskelbti garbės kaliniai. 1943 m. gegužės 31 d. likusieji gyvi buvo išrikiuoti prie savo VIIIa bloko, o SS hauptsturmführeris kapitonas Teodoras Meyeris pranešė: „Nuo šiol jūsų grupė vadinsis garbės kaliniai (*Ehrenhäftlinge*). Būsime apgyvendinti naujoje patalpoje, kuri bus vadinama 8E bloku. Nuo šiandien esate atleidžiami nuo privalomojo darbo, nebent patys panorėtumėt. Nereikės nešioti kalinio numerio, tik geltoną raištį ant rankos. Galėsite auginti plaukus, rašyti kas savaitę laiškus, gauti iš SS bibliotekos knygų. Į jūsų bloką bus įvestas garsintuvas, galėsite klausyti radiją. Viena jums griežčiausiai draudžiama: susitikti ir bendrauti su kitais kaliniais“.

Iki šiol lieka mįslė tokio vokiečių politikos posūkio ir garbės kalinių statuso suteikimo priežastys. Lietuvoje tuomet jau buvo pasklidusios žinios apie lietuvių inteligentų naikinimą Štuthofu koncentracijos stovykloje. Galbūt naciai, vengdami neramumų Lietuvoje, garbės kalinius tikėjosi panaudoti savo politiniuose žaidimuose su lietuvių tauta: duosite žmonių į kariuomenę ir darbams reiche, paleisime lietuvius kalinius. Galbūt padėjo ir suimtųjų giminaičių bei draugų pažintys su kai kuriais okupacinės valdžios pareigūnais. Vis dėlto suimtųjų inteligentų padėties palengvinimas buvo politinis sprendimas, kuris negalėjo būti nesuderintas su aukščiausiomis Berlyno instancijomis. „Suminkštinti“ Lietuvos gestapo pareigūnai nebūtų galėję savarankiškai išplėsti garbės kalinių statuso.

Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 287–292.